

Жарко ЂУРОВИЋ*

БЕЗНАЂЕ У ОКРИЉУ СМРТИ У ШЋЕПАНОВИЋЕВОМ РОМАНУ *УСТА ПУНА ЗЕМЉЕ*

У тренутку кад се појавио роман Бранимира Шћепановића „Уста пуна земље” (1974), привукао је пажњу јавности и књижевне критике и по врсти теме и по начину обликовања. У њему се третира проблем (угроженог) човјековог постојања, проблем који се континуирано провлачи од памтиввијека до данас. Можда та угроженост удваја и множи његова осјећања и тежње. А ми знамо да су тежње покретачи васколиког духа. Тежње се одувијек изнова доживљавају, јер са собом носе тренутак свијести који је карактеристичан за свако раздобље понаособ. Са свијешћу долазе и осјећања различитог карактера. Болна су много живља и памтивљивија, бар кад је о литератури ријеч. У тренутку кад људска тјескоба постане неподношљива, долази до њене експлозије, какав је случај са овим Шћепановићевим ремек-дјелом.

Човјекова егзистенција превасходно садржи психолошку компоненту. Кроз њу се човјек обистињује као субјект. А субјект добија тек тада својство живости и значења ако се преображава и отвара за нове спознаје и чињења. Само појачана страст може човјека извући из обамрлости и дати му нову крв живота.

Бјекство гоњеног у роману не симболизује продужетак живота него олакшање смрти. Свјестан своје неизљечиве бољке, гоњени се запућује у завичај не би ли доласком у њега појачао снагу успомена. Не очекује да ће га у једној таквој намјери осујећивати гоничи, не што су у гоњеном препознали кривца, него што су и они срасли са улогом да некога гоне. Гоњење је парадигмична оса око које се окреће цјелокупна драма живота, као њен исконски знак.

* Академик Жарко Ђуровић, ЦАНУ

Шћепановић је био свјестан те чињенице, па је, иако се гоњење обавља у отвореном простору, јасно распознао да је располућеност актера у драми диктирана њиховим унутарњим поривима. А то унутарње морало је изаћи из себе и проговорити, на једној страни вртоглавицом страха (гоњени), а на другој страни вртоглавицом агресивности (гоничи).

Роман има двоструки ток приче, остваривши путем њега цјелинску предметност. Дакако, у том дочаравању „помјерених ситуација” писац се користио визијама које флуидирају упечатљивошћу фиксираних слике. Подупрте изнутра снажним поетским валерима. Шћепановић је мајстор у спајању теме и визуелизованих лирских нагласака. Не испушта из вида дубинско освједочење драме. Драму каква је ова може да створи само јако надахнуће. Оно од духа ствара апотеозичан однос према постојању, ма колико оно било комадано утварним и апсурдним сценама. Гоњени не тражи ништа друго до мирни простор гдје би умро. Гоничи својим хајкарањем ускраћују гоњеном такву могућност, потврђујући тиме вајкадашње правило *да свака њишица своја койца има!*

Много се шта може порећи, али страх никако. Он је врховни симбол модерне литературе. Страх у роману удваја се и са инатом, стварајући тако специфичну врсту одбране од ала у људској кожи. Јер шта су гоничи до незасите але. Они руке грију на туђем страху и недоумици.

Шћепановићево причање посједује примјетну дозу сублимног пароксизма. Показао се као веома плодотворан и дејствен. У роману јунаци уздижу и поричу живот, истовремено. И за један и за други аспект доживљеног живота потребна је одговарајућа енергија заноса. Стране су спору, и гоњени и гоничи, користе је на свој начин. Гоњени да варака смрт до посљедњег трена, а гоничи да пријетњом устоличе вучју незаситост.

Писац се није плашио мрклина таквих побуда. Ронио је у њих, тражећи срж њихових узрочности. За нас је важно да је аутор романа *Усиа њуна земље* својом имагинативном моћи домашио а у неким сегментима и премашио значење предмета, поставши њиме донекле и заробљен. Ту заробљеност он је бриљантно исказао у фасцинантном стапању са судбином јунака.

Писца занимају два просторна круга. Онај спољни, са драперијама раскошне природе. И онај унутрашњи, који је саткан од неочекиваних сањарења и маште. Писац их је дао у сучељењу, пунећи тиме крчаг загонетања драме. Гоњени трком, зајапурен и болешћу опхрван, хтио би, бар за кратко, да одложи смртну уру. За њега ја важно да не буде сустигнут, јер би тиме гонилачко зло побиједио. Сама смрт у окриљу планине Прекорнице за њега је блажена. Гоњени и гоничи, по филозофији живљења, не разликују се много – не могавши да сустигну бјегунца, гоничи ће оста-

ти празних шака. Бјегунац осјећа непосредни пад у празнину. Не толико због скоре смрти колико због потјере која му је за петама.

Не знам колико страст прати вољу, али ми се чини да удружени постају живописнији са доживљајног становишта. Писац их радо уткива у израз, давши предмету жељену слојевитост. Ријеч је о двије стварности. Гоничи су се, у потјери, усредсредили на једно биће, али је то уједно и пишћево усредсређење на општу епидемију гоњења, која све више данас овладава свијетом. У таквим приликама отпор значи више од побједе. Аутор је причи дао и филозофску потку, што јој је повећало вредносну амплитуду. Ако нема плијена, нема ни жиже живота. Тако размишљају гоничи. Али у једном тренутку, један од гонича ће се запитати: „А шта, ако онај човек уопште не постоји?”

Од живота се дјелови могу отети, али се до краја не могу спознати његове тајне. Слично свјетлости која се шири у сноповима. Прича коју Шћепановић прича, у појмовном значењу је чудесна и тајновита. Зашто? Зато што је живот, у свом збиљном чину и типолошкој природи, суштински апсурдан. Можемо се сложити са мишљу да страст појачава унутрашње моћи. Она и разара човјека разним негативитетима. Иако у годи­нама зрелог доба, гоничи никако да успоставе везу са гоњеним. Обузети „заразом” гоњења, никако да дођу до разјаснице бјежања човјека закораченог у смрт. Кад неко бјежи, треба га гонити. Тако је обично кад су разлог и промишљање у раскораку.

Добро је знано да у старости долази до слабљења осјећајних резонанци. Нећемо рећи до умртвљења него до неке врсте индолентности, која је извор неспокојства. Посебно у приликама кад човјек, у овом случају бјегунац, не зна шта ће са собом. У таквој ситуацији сретају га људи који препознавши неприродност његовог бивака у шумским забитима, одлучише да га ухвате и кривицу му утврде. Нико неће да отклања заблуду. Тада не би било мамца за искушавање туђег идентитета. Можда је бјекство један од видова трагања за прошлим, у ствари за топлим загрљајем младосних година, када је и осјећања и снаге било у вишку. Шта је бјегунац? Грудва која бјекством бива мања, за разлику од снијега, који котрљањем постаје већи. Тражећи бјекством мир, бјегунца је опсјело узнемирење најжешће врсте. Шћепановић је дубоко осјетио расцјеп његове душе, покушавајући да је реинтегрише у неки смисловни садржај.

Пишчева имагинација посједује најдубљи слој нарацијске исповједности, што је у посједу само изузетних романсијера. Шћепановић се поиграва маштом, јер она навјешћује само дубинске засјеке у сложено ткиво приче. Не исказује се маниром реалистичког матрицирања догађаја. Он издашно користи одлике преплитања монолошких и дијалогних

структура. То чини супериорно, тако што је смјеле визије ситуирао у подтекстуалне евокативне зоне, гдје је живот представљен као врста мишоловке.

У роману *Уста иуна земље* није само иницирана драма појединачног бића. Она се из тога оквира сели у општи оквир. Основно тежиште у тој драми представља страх, који се овдје јавља као својеврсна мора. Гоњени јунак није само застрашен својом болешћу него и болешћу других јер се баве гоњењем као страшћу. Претјерана страст у појединим ситуацијама може се преобратити и у лудило. Немогуће је живјети изван тренутка, а гоњени би хтио, истина узалудно, да тамо стресе хрпу нагомиланог страха. И баш кад је повјеровао да је од гонича побјегао, они се јаве у већем броју и са жешћом претилачком нарави.

Рекло би се да су ауторови јунаци слијепо предани поривима нагона. Они код гонича попримају карактер разјарености. Не мисли се о праву на слободу других. Гоњени је хтио да бар посљедње тренутке живота „подијели” са природом и са сликом прохујале младости, али друга страна, изненадни прогониоци, све чине да му душу узмуте и претворе је у пакао.

Тај феномен гонилачког синдрома Шћепановић је сјајно мозаицирао, давши му у појмовном смислу прегнантан филозофски обол. У многим сегментима писац достиже највишу скалу умјетничке приповједности и по томе се може, ако је до праведног суда, изравнати са најбољим страницама Андрићеве *Проклетје авлије*. Оба писца моделују пакао као атрибуте неправдом изломљеног живота. Осјећања прожета очајањем беоцут су наведеног пакла. Не смијемо сметнути са ума да је жудња цјеловитија од живота. Писац је непрестано ставља у жижу приче, како би појачао њене унутрашње тангенте и учинио је живљом и дубљом. Наводимо у цјелини један величанствен фрагмент.

„Жудео је у том часу: за неодгонетљивим хуком таласа који се разбијају о обалу; за тишинама бонаце; за оним усијаним данима када се на потамнелом камењу отапају лишајеви, а са презрелих, испуцалих смокава цеди шећерна слуз; жудео је за оним повишеним, готово болним певањем невидљивих зрикаваца; за опорним и раздражујућим мирисима соли, катрана, препржене рибе, исушених алги, јода, црног вина, загорелог маслиновог уља; жудео је да стишаним ноћима испод ниског неба које, попут сребрнастог звона, светли у недрима пучине; жудео је за неком пустом плажом Југа, крај Будве, на којој ће, испружен у врелом песку, лежати сам, непомичан и омамљен свим што постоји као да све постоји због њега; и жудео је, готово очајнички, за успаљеним, бестидним телом неке

жене, у чију ће утробу, изгладнелу од сунца и чекања, читав потонути, забрављајући на смрт и време!”

Лично мислим да је човјек у бити несрећан, па непрестано призива жудњу, не би ли она бар мало живот проведрила. Такав излив жудње може изрећи само онај који је свјестан своје напуштености и празнине. Оно што нијесмо далеко је љепше од онога што јесмо. Жудња је по мишљењу Шћепановића једина срећа живота. Сам живот је једна непрекидна тамнина.

Жудњу можда рађа очајање. Она је вјечита стрелица на путу тражења среће. Живи у мислима као у свом једином дому.

Нема праве литературе ако није обухваћена маштом. Она слику види прије него се одиграла. За њу је тијесно оно што се збило. Она хоће више од тога. Обје половине непознатице. Отуда у Шћепановићевој прози толико закорачаја у тајновити свијет уобразиље. Јер она, попут најпоузданијег шестара, затвара круг приче, ослањајући се при томе на замах моћи и спонтанитета.

Литература је саздана од слика подареног живота, који је вијугав и мучан, ако су разгрануте његове дубинске стране. Шћепановић их је разгртао путем богатих визијских слојева, увјерен да се патња помоћу њих може најбоље исказати. Како? Способношћу контемплације којом је писац издашно обдарен, посебно кад је ријеч о редуковању приче на супстанцијална језгра и селектиран исповједни поступак. А то није лако кад знамо каквим је детерминантним силама душа угрожена. Шћепановић те силе дубоко схвата и визионарски их опредмећује. И ужас и страх овдје су подједнако присутни. Размјењују мјеста по диктату пишчевог субјекта, али тако што се увијек држе горње границе кад је у питању вредносни учинак.

Човјеку је својствена, нарочито у болести, морална нестабилност. Да ли на то утиче биолошка компонента, тешко је рећи. Уочљиво је да се ње посједник с муком ослобађа. То говори о човјековој двојствености. У њој се тешко разликују стварно и мишљено. Бијег гоњеног у планини обављен је у некој врсти афективног ентузијазма коју је визирала патња. Изгнанство тежи самоћи и препознатљиво је по самолишавању. Шћепановић је на тој основи заснивао доживљај својих екстаза, мирећи се са мишљу да ће заредом сви јунаци бити изневјерени у нади.

Нећемо погријешити ако кажемо да мора чини полазиште егзистенције. Рекао бих и да снажно утиче на њене будуће токове. Она подземно траје у нама. Често смо несвјесни њене притајене ерозије. Мора и страх одређују путању гоњеног. Гоњени се није плашио да ће залутати, јер је свјестан судбине нестанка, а тада се не пита за врсту смрти.

У роману *Усиа јуна земље* писац остварује снажну напетост. Једнако у теми и у језику. Укрштањем двају изражајних поступака, монолошког и дијалошког, Шћепановић гради радњу на принципу градацијских скала. У почетку мирни исказни тонови попримају све узбудљивије и динамичније изражајне еквиваленте. Приповједна фраза је натопљена имагинацијом и то ову књигу чини својеврсном литерарном творевином која је упила у себе и многе атрибуте филозофског проницања у биће и живот.

Роман има нешто и од филмованог сликања живота. Мислим на то како су кадриране слике дуализованих страна, бјегунца и гонича. Лакостисленост једне стране ствара главобољу другој страни. Али то је све бриљантно лирски моделовано и нијансирано да су само причање и прича добили карактер фасцинантне мајсторије која се ријетко срета у нашој литератури. Присуство поетског феномена учинило је ову прозу аутохтоним и вокацијски кристализованом. Обично се мисли да поетско не може да прими терет овако сложене грађе. А примило га је у сублимном облику. Слично Андрићевој *Проклећој авлији* која је сродна, мотивом и творачким складом, Шћепановићевом роману *Усиа јуна земље*. Овај роман писан је посредством снажне визије и представља једно од најбољих дјела на нашем језику у 20. стољећу.

Шћепановић је мајстор у преплитању стварног и фикцијског. Његов јунак губи осјећање властитог постојања, па је бјекством у природу покушао да га поново успостави проналажењем лијека за своје болешћу докрајчено биће. Вјерује да ће му траве донијети спас и он ће их сулудо претражити и јести сред живописног ливадског биља.

Отрован негостивношћу живота гоњени тражи спасење у духовном пребирању успомена, несвјестан да тиме осјећање и свијест распостире ван граница логичке сфере. Тако су спознајне пулсације постале разноликије.

Писац кроз игру поетске имагинације на фасцинантан начин поставља питање сврхе живљења. Неки искон човјека тјера да надвладава удес и у приликама кад су му „дани одбројани”. Најтеже је дешифровати „скривалицу” унутрашњих осјећања, а то је управо пишчева дужност. По Шћепановићевим јунацима увиђамо да тамо, у осјећањима, владају силе које противурјече логици ствари.

Пишчев јунак-бјегунац пропушта кроз мрежу мисли многе науме и хтјења. Вјерује да ће сјећањима пребродити и овај задњи понор душевног помрачења. Ништа није могло да поправи статус властитог бића. Ни планина, ни траве... Аветињски приказ хајкарења увећао је бјегунчево незнање. Будући да осјећање никад не вара, бјегунац се осјећао толико разо-

рен у себи да га ни милост бога ни љековитост трава није могло извући из наручја кошмара и смрти.

Смрт је неумитни поправљач рачуна. Није важно да ли јој претходи вапај или неки други знак. Ни гоничи не могу да сазнају да ли је сва та игра гоњења халуцинација или не. Можемо рећи да књига *Усџа ѿуна земље*, због своје симболичне вишестраности, појмовне и друге, представља зенит нашег послеријатног модерног романа. У њему је, у пуној мјери, потврђена надмоћ модерних стваралачких проседеа, да је с разлогом унијет у ризницу свјетске књижевне баштине као изузетно дјело.

Жарко ДЮРОВИЧ

БЕЗНАДЁЖНОСТЬ В КРЫЛЕ СМЕРТИ В РОМАНЕ *РОТ ПОЛНЫЙ ЗЕМЛИ*
БРАНИМИРА ЩЕПАНОВИЧА

Резюме

В этом романе Щепанович исследует отчуждённость человека, при чём изучает психологических фактов, потому что они объясняют суть проблемы. Писатель разделил галерею героев на беглеца и гонителей, пользуясь структурой диалога и исследованием слоёв психи героев. Михаило Лалич бил мастером переплетения реального и фантастического. Его герой теряет чувство психического равновесия, бегом в природу места рождения попытывая вылечиться от тяжёлщй болезни.

